

העישון – סקירה הלכתית

א. מבוא

סוגיית העישון וסכנותיו הרפואיות מעסיקות את עולם המחקר הרפואי מזה כמה עשרות שנים¹. לתגליות והתפתחויות מדעיות בעיקר ב-10 השנים האחרונות יש השפעה רבה על חוקים ותקנות במדינות מערביות מפותחות². האם לנתונים המדעיים החדשים יש השפעה על ההלכה?³ האם מועברים הנתונים הרפואיים החדשים (בצורה מוסמכת) לידיעת מורי ההלכה ופוסקי הדור? בסקירה זו ננסה לחת תשובה גם לשאלות אלו.

* * * * *

בסקירה הלכתית יש להבדיל בין הלכות הקשורות למצוות שבין אדם לחברו כדוגמת איסור גזל⁴ או איסור נזיקין⁵, לבין הלכות הקשורות למצוות שבין אדם למקום כדוגמת דיני המועדים⁶ והלכות שמירות הבריאות⁷. כמו כן יש להבדיל בין איסור תורה לבין איסור דרבנן⁸ שמקורו בתקנת חכמים⁹. גם באיסורי תורה עצמם יש

1. ראה: אפרים מלצר, השפעת העישון על מערכת הלב וכלי הדם ועל מערכת הנשימה, לעיל עמ' 222-233; ב. הרשקוביץ ור. קטן, עישון ורטטן רקע רפואי, לעיל עמ' 234-237 ובמראי המקומות שצינו במאמרים אלו.
 2. כדוגמת חוקי הגבלת פרסומת לסיגריות, חובת סימון אזהרה על כל חפיסה, ואיסור עישון במקומות ציבוריים.
 3. העקרון של השפעת הידע המדעי על הפסיקה ההלכתית מוזכר ב"מאורי אש" מאת הגרש"ז איערבך שליט"א, הוצאת בית מדרש הלכה מוריה, ירושלים תש"ס, "דברים אחדים למהדורה זו מאת המחבר שליט"א" בראש הספר. וראה גם בשו"ת חת"ס יו"ד סי' מ"ה שכתב בין השאר: ש... "הנסיין מעיד יותר מכל הסברות" עיי"ש.
 4. ויקרא י"ט, יג.
 5. ראה מסכת אבות, פרק א, משנה א, בפירוש רבינו יונה ד"ה משה קבל תורה מיני.
 6. ראה פרשת המועדים בספר ויקרא, אמור, כג.
 7. דברים ד, ט. ומבואר במס' ברכות סוף לב: וברמב"ם הלכות רוצח, פרק י"א הלכה ד' (שלא כדעת המהרש"א מסכת ברכות שם), ובמס' שבועות דף לו. וראה שו"ע חו"מ סי' תכ"ז סע' ח' ובביאור הגר"א ס"ק ו' ו'ז' שם, וכונתו לגמרא ברכות לב: (שלא כמהרש"א). וראה ברמב"ם הלכות דעות, פרק ד' הלכה א', בספר החינוך מצוה תקמ"ו-תקמ"ז, ובמנחת חינוך תקמ"ו, ובהשמטות (קומץ מנחה) שם.
 8. לגבי איסור התאבדות (רצח עצמי) ראה רמב"ם הל' רוצח, פרק ב' הלכה ג', ומקורו במס' ב"ק דף צא: בכרייתא.
 9. ראה הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה (סדר זרעים) ד"ה החלק הראשון עד סוף ד"ה החלק החמישי.
- על מקור התוקף של דיני דרבנן ראה ספר המצוות לרמב"ם, שורש ראשון, והשגות הרמב"ן שם ד"ה "ונה ככאן הביא אותנו משך הענין לדבר כמה שהרב מתמה איתנו".

דרגות שונות בחשיבות המצוות ובחומרת האיסורים, כאשר בדרך כלל העונש המוטל על ביטול המצוה מהווה מודד לחומרתה¹⁰. סולם חומרה זה מתחיל באיסור הקל יחסית¹¹ הנובע ממצות עשה, דרך מצות לא תעשה שיש בה חיוב מלקות, וכלה באיסורים חמורים מאד כגון אלו הכרוכים בחיוב מיתה¹².
מה מקומו של העישון במערכת המצוות המקיפה? מהי דרגת החומרה של האיסור לעשן בסולם החומרה של ההלכה? האם העישון אכן אסור על פי ההלכה? על כך בפרקים הבאים.

ב. בין אדם לחברו

כאשר עישון של אדם מפריע לשכנו, מתי חייב המעשן להתחשב בהפרעה ולהימנע או לפחות להתרחק עם עשנו?
מובן שברשותו הפרטית של הנפגע-הרגיש אין לזר שום זכות לעשן, ועישון כזה הינו פעולה פשוטה של השגת גבול הכרוכה באיסור גזל מן התורה.
לעומת זאת כאשר הנפגע והמעשן נמצאים שניהם ברשות הרבים, או אפילו כאשר המעשן נמצא ברשות היחיד שלו, אלא שעשנו עובר לרשות הנפגע ומפריע שם, השאלה מורכבת יותר. האם גם כאן יש לנפגע זכות לעכב ולמנוע את המעשן מלהזיק לו? האם יש הברל אם הנזק הוא אובייקטיבי¹³ או סובייקטיבי¹⁴?
סוגיא זו הנראית מורכבת בהשקפה ראשונה הינה די ברורה בספרי הפוסקים. כאן נזקקים אנו להלכות הרחקת נזיקין. סוגית הרחקת נזיקין מקיפה פרק שלם במסכת בבא בתרא¹⁵ וניתנת לתקציר הלכתי פשוט: קיימות הגבלות על פעילותו של אדם גם בתוך ביתו שלו, אם פעילות זו גורמת לנזק בתוך רשות חברו¹⁶.
אחת הדוגמאות הבולטות המובאות בתלמוד הינה "קוטרא" (=עשן)¹⁷, היינו שניתן לדרוש הפסקה של פעילות היוצרת עשן, אם אותו עשן עובר לרשות הנפגע ומזיק שם. חיוב ההרחקה הוא עד למרחק כזה בו "לא יבוא העשן ויזיק לאנשים בעיניהם ויצער להם"¹⁸. נזקי עשן תדיר נחשבים כנזיקין בדרגת חומרה גבוהה

10. מס' יומא דף פה: ודף פו. ר' יונה, שערי תשובה, שער ג'.

11. למרות המ"מ המצויינים בהערה 10, ראה משובב נתיבות לבעל קצות החושן, חו"מ סי' ג, ס"ק א, בסוף הדברים, כשם כעלי מוסר הראשונים.

12. מיתה בידי אדם חמורה מיתה ביד"ש, ראה ר' יונה שם (הערה 10).

13. היינו נזק בריאותי מוכח.

14. רגישות אישית של הנפגע ללא נזק בריאותי מוכח.

15. פרק שני.

16. וחלוקים הראשונים אם חיוב הרחקה זה הינו חיוב דאורייתא (שו"ת הרא"ש כלל ק"ח סי' י'), הובא בטור חו"מ סי' קנ"ה), או חיוב דרבנן (ספר הישר לר"ת, ירושלים תשי"ט, סי' תרט"ז [תכ"ה] וקריית ספר על הרמב"ם, הלכות שכנים, פרק ט').

17. מס' בבב דף כג. שו"ע חו"מ, סי' קנ"ה, סע' לו-לז.

18. תשובות הגאונים, אסף תרפ"ט, עמ' 32, הובא באנציקלופדיה תלמודית, ערך הרחקת נזיקין.

(אפילו אם אין בהם סכנה בריאותית חמורה¹⁹), ולכן גם הסכמה בשתיקה זמן ממושך (אשר בנוזקי שכנים רגילים מקנה זכות להמשיך בפעילות הפוגעת) איננה יוצרת "חזקה", והניזק יכול לתבוע את הרחקת העשן¹⁷. מבואר בפוסקים שכל הנזקים שיש בהם סכנה דינם כעשן, ואין בהם "חזקה"¹⁹.

גם נזיקין אשר נסבלים בדרך כלל על ידי רוב בני אדם, אם הנפגע רגיש להם עקב היותו איסטניס או בעל רגישות מיוחדת, דינם כ"קוטרא", אין להם "חזקה" והמזיק חייב להימנע מפעילות הפוגעת אפילו כשהוא נמצא ברשותו הפרטית²⁰.

נובע מתוך הדברים שבית משותף, כשהמעשן גר בקומה התחתונה אם עשנו עולה לדירה העליונה — רשאי הדייר העליון למחות ולדרוש על פי דין את הפסקת העישון כל זמן שקיים המפגע בקומה העליונה. במקרה כזה חייב המעשן להרחיק משכנו את נזקי העשן ולהימנע מעישון²¹, וכ"כ לדינא הגר"מ פיינשטיין שליט"א²². מובן אם כן שגם במקומות ציבוריים רשאי הנפגע לדרוש הפסקת עישון, ודרישה כזו מחייבת להלכה את המעשן.

ובלשונו של הגרא"י וולדינברג שליט"א: "...וכמו כן כשמעשנים במקומות ציבוריים יכול שפיר כל אחד ואחד מהנמצאים שם החושש מזה לפיגוע בכריאותו, למחות בידי המעשנים שלא יעשנו"²³.

(דברים חריפים יותר על חומרת איסור העישון בבית המדרש בישיבות ובכוללים, כתב הגר"מ פיינשטיין שליט"א, ראה צילום מכתבו להלן עמ' 248-251).

ג. בין אדם למקום

1. עישון בשבת

עישון בשבת אסור מן התורה עקב היותו כרוך במלאכת הבערה²⁴. איסור זה הינו מן החמורים (חיוב מיתת ב"ד) ונדחה רק במקרים של פיקוח נפש²⁵.

19. באר היטב, שו"ע חו"מ סי' קנ"ה, ס"ק מ"ה, ובפוסקים שהביא שם.

20. שו"ע שם, סע' מ"א ע"פ הגמ' שם (הערה 17), וראה מה שכתב הגר"מ פיינשטיין שליט"א להלן 241-248.

21. אם העישון אינו תדיר (כלומר איננו רוב היום) גם אז רשאי הנפגע למחות כדאיתא בשו"ע שם סע' ל"ז, וראה בשו"ע ס"ק י"ט, ואם קיימת סכנה בריאותית חמורה כמו בעשן סיגריות גם למעשן הפסיבי (ראה הערה 1 לעיל). במאמר של ב. הרשקוביץ, ציונים 6, 7, 8, 9-1 — אזי ברור שיכול למחות ואין חזקה לעשן כזה גם אם אינו תדיר, כמבואר בפוסקים שצויינו בהערה 19. להלן 241-248.

22. "אסיא" ל"ה (כרך ט, חוברת ג), שבת תשמ"ג, עמ' 10-15, הודפס אח"כ גם בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ט"ו סי' ל"ט, ולהלן עמ' 252-257.

24. שמות לה, ג.

25. מס' יומא, דף פ"ה סוף עמ' א'.

2. עישון ביו"ט

בימים טובים התירה התורה מלאכת אוכל נפש²⁶ ואסרה מלאכות אחרות²⁷. אמנם גם מלאכה שאינה קשורה להכנת אוכל אלא רק להנאת גוף אחרת²⁸ מותרת ביו"ט²⁹, בתנאי שאותה הנאה הינה "דבר השוה לכל נפש", כלומר שהנאה זו ראויה לכל³⁰ אדם, ואיננה מיוחדת רק למיעוט מפונק³¹.

הדוגמה למצב שאינו מקיים תנאי זה מובאת בגמרא³¹ לגבי עישון מוגמר. מקובל היה בתקופת התלמוד להניח מיני בשמים על גבי גחלים כדי להפיץ ריח טוב בבית³². איסור עישון המוגמר מפורש במשנה³³ וטעם האיסור מבואר בגמרא³¹: אלא מעתה מותר לעשות מוגמר ביו"ט, דמתוך שהותרה הבערה³⁴ לצורך הותרה נמי שלא לצורך! אמר ליה: עליך אמר קרא "אך אשר יאכל לכל נפש" דבר השוה לכל נפש. ע"כ.

26. אף שכל הפעולות הקשורות בהכנת האוכל לאכילה בחג נקראות אוכל נפש, להלכה מותרות רק מלאכות אוכל נפש משלב מתקדם ("מלישה ואילך"). ראה שו"ע או"ח, סי' תצ"ה סע' א-ב, ובמ"ב ס"ק י"ג.

27. שמות יב, טז.

28. כגון רחיצת פנים, ידיים ורגלים.

29. רמב"ם, הל' יום טוב, פרק א' הלכה ט"ז; חידושי הרמב"ן, מס' שבת, דף לט: ד"ה הא דתנן בש"א. (ואף שיש ראשונים החולקים על יסוד זה, וסוברים שסיבת ההיתר היא מתוך שהותרה לצורך וכו', אכמ"ל).

30. בפשטות משמע צריך להיות ראוי לכל אדם ממש. אמנם יש פוסקים (הכיאם המ"ב בביה"ל סי' תקי"א סע' ד' ביה"ל ד"ה "אין עושין") הסבורים שדי בכך שהרוב רגיל בזה, והדבר תלוי בהרגלים בכל מקום ומקום, עיי"ש, ואכמ"ל.

31. כתובות דף ז', וראה ביצה כב: במשנה, רש"י ד"ה וחכמים אוסרין.

32. בפעולה זו מתבצעים שני איסורים: כיבוי רגעי של הגחלים, והבערה של הבשמים. ראה רש"י עמ"ס ביצה סוף כב: ד"ה "אמר ליה תחילתו מכבה".

33. דעת חכמים, ביצה פ"ב משנה ז'; עדויות פ"ג משנה י"א.

34. מסוגיא זו משמע שגם במלאכת הבערה חייב להיות צורך שוה לכל נפש כדי שתותר ביו"ט. ומכאן קשה על שיטת הרמב"ם בהל' יו"ט, פ"א, הלכה ד', הסובר שמלאכת הוצאה והבערה מיוחדות בכך שהן מותרות גם ללא כל צורך שהוא (ראה במגיד משנה שם). ומעצם איסור מוגמר אין קושיא על דעת הרמב"ם שכן במוגמר קיים גם איסור מכבה שלא הותר אם אין צורך הגוף השוה לכל נפש, וכן מבואר ברמב"ם, הל' יו"ט פ"ד הלכה ו', שאיסור המוגמר ביו"ט הוא רק משום הכיבוי, שלא כרש"י שהובא בערה³² (וראה בהעמק שאלה לנצי"ב על השאלות פורשת בשלח, שאילתא נ', ס"ק א'). ולפי דעת הרמב"ם הזו אין איסור בעצם העישון של סגירות ביו"ט (פרט לאיסור הרגיל של ימות החול — להלן סעיף 3). שכן מבוצעת רק הבערה שאין הכרח שתהיה שוה לכל נפש. אך מצד שני אסור להדליק סיגריה מסיגריה כוערת (אלא רק מאש פתוחה) עקב הכיבוי הרגעי הקורה בחלק מהסיגריה המדליקה, כמו בהדלקת בשמים ע"י גחלים במוגמר, והכיבוי הרגעי הזה אסור משום מכבה, אלא אם כן היה נעשה לצורך אוכל נפש או לצורך הנאת הגוף השוה לכל נפש. [ובע"ה זכיתי לכוון בעיקרי הערה זו לדעת החיי אדם, כלל צ"ה כנשמת אדם, אות (ב). אשר מכוח הקושיות וההוכחות הכריע שגם מלאכת הבערה מותרת רק אם היא שוה לכל נפש.]

מבואר בפוסקים שמלאכה ביו"ט עבור צורך הגוף שאינו שוה לכל נפש אסור באיסור תורה³⁵ כמלאכה שאיננה מלאכת אוכל נפש, ולא הותרה. מכאן נובע שגם העישון (ללא קשר לשאלה הרפואית) דינו כדין המוגמר. איננו שוה לכל נפש ולכן אסור מן התורה ביו"ט³⁶. אמנם הפני יהושע³⁷ אשר מתחילה סבר כך כדעת המ"א, חזר בו והתיר את העישון ביו"ט עקב הנימוק הרפואי: "דעישון הטובא"ק נמי הוי לכריאות הגוף לעכל המזון³⁸ ולתאוות המאכל וכיוצא בזה".

הקרבן נתנאל³⁹ מביא את דברי הפני יהושע, חולק עליו ואף טוען נגד "ההיתר הרפואי" של הפני יהושע, שאם העישון מהווה תרופה למחלות דרכי העיכול, הרי זו סיבה לאסור אותו ביו"ט עקב האיסור הכללי של נטילת תרופות בשבת וחג למי שאיננו מוגדר כחולה⁴⁰.

מובן שכיום לאחר התפתחות המחקר המדעי הרפואי, המצביע על העישון לא רק כגורם מזיק לכריאות אלא גם כגורם החשוב ביותר לתמותה של המעשנים⁴¹, מתבטלת סברת ההיתר של הפני יהושע, וחוזר איסור העישון ביו"ט לקדמותו גם לדעת הפני יהושע.

אמנם מצינו בדעת חלק מהפוסקים היתר אחר לעישון ביו"ט, "ועיקר טעם כולם משום דעכשיו שהרבה רגילין בזה, נעשה שוה לכל נפש"⁴². משמע שלדעה זו די

35. שו"ע או"ח, סי' תקי"א ס' ב' בביאור הלכה, ד"ה "אבל לא כל גופו", ובית יוסף או"ח, סוף סי' תקי"א.

36. מגן אברהם סי' תקי"ד ס"ק ד'; חיי אדם, כלל צ"ה ס' י"ג ובנשמת אדם שם, אות ב'; קרבן נתנאל על הרא"ש, פ"ב דביצה סי' כ"ב, ס"ק י', ועוד. הקרבן נתנאל לאחר שהוכיח את האיסור החמור של עישון ביו"ט הוסיף: "...ולא על עמי הארצים תלונתי. אך על הלומדים ששותין [טובא"ק] בפרהסיא, ובגלל כן מחטיאים הרבים ונותנים יד להמון ... והלומדים הם גם גרמא בניזיקין, ע"ז אמרו הגס לכו בהוראה. וטוב להם לעיני העדה שימנעו יום או יומיים לכבוד השם ותורתו, אף שיש להם קצת היתר ע"פ ש"ס היצר הרע. ומזה ילמדו אילני סרק ולא יחללו יו"ט ויהיו ממצדיקי הרבים ויקבלו השכר בשב ואל תעשה. אשרי שומע לי."

37. פני יהושע, מס' שבת דף לט: על תוד"ה מתירין.

38. הכוונה לאפקט הניקוטוני על מערכת העיכול הגורם לזירוז פעולת המעינים גם במקרי עצירות (כיום עקב הסכנות ותופעות הלואי אין משתמשים אפילו בניקוטין נקי למטרות אלו. L. S. Goodman and A. Gilman, The Pharmacological Basis of Therapeutics, 4th ed. [1970], P. 588. וראה נשמת אדם, כלל צ"ה, סוף ס"ק (ב) ד"ה וצריך עיון.

39. ציזין בהערה 36 לעיל.

40. גזירה משום שחיקת סממנים. ראה שו"ת או"ח סי' שכ"ח סעיף א' ובמ"ב שם.

41. ראה Scientific American, 246(2), Feb. 1982 p. 36. להלן עמ' 258.

42. הובא בביאור הלכה שצויין בהערה 30 לעיל. את הנימוק הרפואי של הפני יהושע לא הזכיר כלל הביאור הלכה, כנראה עקב הידע הרפואי שהיה בידי החפץ-חיים, שכבר בזמנו התברר שעישון מזיק לכריאות (אם כי לא היתה ידועה חומרת הנזק). ראה ליקוטי אמרים (לחפץ-חיים) פרק י"ג. הובאו הדברים בסעיף 3 להלן (אחרי ציון הערה 48).

ברוב ציבור המעשן כדי שיחשב הדבר שוה לכל נפש, ואכן דעת הביאור הלכה שלשיטה זו הדין תלוי בכל מקום ומקום ובכל זמן וזמן, כמו שכתב שם בהמשך הדברים. ואם כן, בעשור האחרון עם הירידה הגדולה באחוז המעשנים⁴³, כשנוצר מצב בו רוב העולם איננו מעשן, לכאורה נוצר מצב חדש בו העישון ביו"ט אסור מן התורה³⁵ לכל הדעות⁴⁴.

3. עישון בימות החול

בניגוד לתקופת הפני יהושע⁴⁵ בה נחשב העישון כמועיל לבריאות³⁷, היום ידוע בכיור שהעישון מזיק מאד לבריאות¹.

מהן ההשלכות ההלכתיות של חידושי המחקר הרפואי⁴⁶? כבר החפץ חיים⁴⁷ בהתיחסו לעישון כתב⁴⁸:

“... ואגב דאתי לידי אודות עישון הסיגארין, נדבר קצת אודות זה. הנה כמה רופאים גזרו ואמר שכל מי שהוא אדם חלוש אסור להרגיל את עצמו בזה שמחליש כוחותיו ולפעמים נוגע גם לנפשו. והנה דברתי כמה פעמים עם חלושי כוח אודות זה, וענו לי שגם הם יודעים ומכירים בעצמם שהעישון קשה להם. אך מפני שהורגלו בזה מכבר קשה להם לפרוש מזה. ואמרתי להם: מי התיר לכם להרגיל עצמכם על כך? ! אמת, חז"ל אמרו (בב"ק צ"ב.). החובל בעצמו אע"פ שאינו רשאי פטור (כי למי ישלם אם לא לעצמו), אבל על כל פנים הלא אמרו שאינו רשאי לחבול בעצמו. ראשית משום ונשמרתם מאד לנפשותיכם⁴⁸, ועוד, דין הוא, דהלא תבל ומלואה של הקב"ה ולכבודו

43. אחת הדוגמאות לירידה זו הינה סקר שערך ד"ר טוביה לרר ממשרד הבריאות. בעוד שבשנת 1970 עישנו 64% מהרופאים בארץ, הרי ב-1975 ירד אחוז המעשנים ל-33%, ועד 1980 ירד אחוז המעשנים בקרב הרופאים ל-16%. סקר זה הובא גם ב"הד הדסה", גליון מס' 4, אוגוסט 1983, עמ' 4, וכן להלן עמ' 258.

44. וראה הערה 34 לעיל.

45. הפני יהושע נולד בקראקא בשנת ה'תמ"א (1681) ונפטר בפרנקפורט בשנת ה'תקט"ז (1756).

46. לגבי נאמנות הרופאים יש להבדיל בין נאמנות בתורת ודאי (שלא תמיד קיימת) לנאמנות בתורת ספק, במיוחד בנוגע לסכנת נפשות הקיימת (באופן עקרוני) תמיד. כמו כן יש להבדיל בין עקרונות רפואיים כלליים (שלדעת החת"ס יו"ד קנ"ח הם נאמנים) לבין הערכות רפואיות על הפרט הבודד. הבדל נוסף קיים בין הערכות רפואיות שאינן מבוססות על מחקר מדעי מבוקר, לבין מסקנות ממחקרים מבוקרים היטב, שאז הם נחשבים לוודאי. ראה מאמרנו בתחומין ד', בסיס לדיון הלכתי בשאלת קביעת אבהות ..., פרק א' סע' 1-3, ובמראי המקומות המצויינים שם. וראה גם בשו"ת חת"ס יו"ד סי' מ"ה שכתב להלכה ש"הנסיון מעיד יותר מכל הסברות". ואם כן לגבי נזקי העשן והתמותה הבאה מחמתו ודאי ש"הנסיון מעיד יותר מכל הסברות" כנודע לכל העוסקים במקצוע הרפואה כיום, וכמצויין במקורות הרפואיים שהובאו בהערה 1 לעיל.

47. ר' ישראל מאיר הכהן מראדין. נולד בוילנא בשנת ה'תקצ"ט (1839) ונפטר בראדין בשנת ה'תרצ"ג (1933).

48. ליקוטי אמרים, פרק י"ג. הדברים הובאו בתשובתו של הרב וולדינובג שליט"א (צויינה בהערה 23 לעיל).

48א'. ראה הערה 7 לעיל.

בראנו, ונותן לכל אחד בחסדו כח כפי צרכו לתורתו ולעולמו. ואיך ירשה העבד לעשות כפי רצונו, הלא הוא שייך לאדונו. ואם על ידי העישון נגרעו כוחותיו, בודאי יתבע לבסוף לדין על זה דהלא עשה זה ברצון לכו ולא באונס. "עכ"ל.

ניתן ללמוד מדברי החפץ-חיים שלושה דברים ברורים:

א. דעתם הברורה של הרופאים קובעת דין הלכתי.

ב. כבר בזמן החפץ-חיים היה ידוע שהעישון מחליש⁴⁹, ועלול לסכן חיים אם המעשנים הם "אנשים חלופים".

ג. קיים איסור ברור להתחיל לעשן.

נדגיש כי איסורו של החפץ-חיים נקבע עוד בטרם הובררה הסכנה החמורה בעישון לכל אדם. ואין ספק שהידע הרפואי החדש גורם לעליה בדרגת החומרה של איסור העישון.

אמנם בשנת תשכ"ד (סוף 1963) כתב הגר"מ פיינשטיין שליט"א בתשובה⁵⁰ שדרגת איסור העישון איננה כשאר איסורי סכנה אלא רק "מכיון שיש חשש להתחלות מזה מן הראוי להזהר מזה", ומאחר וקיים רק חשש, רבים ממשיכים בעישון, ואזי קיים כאן הכלל של "שומר פתאים ה"⁵¹, לכן אין איסור של "לפני עור" להגיש גפרור למעשן חסר גפרורים.

כבר בדברי הגר"מ פיינשטיין ברור שרק מאחר ואין כאן חולי ודאי אלא רק חשש, לכן ניתן לדעתו להסתמך על היסוד של שומר פתאים ה'. ואם כן כיום, כאשר ברור שכל המעשנים נחלים⁵², כשההבדל הוא רק בחומרת המחלה — מסתבר שמסקנת הגר"מ פיינשטיין תהיה שונה⁵³, במיוחד לאור המספרים המדהימים של

49. כיום ברור שהעישון גורם לירידה משמעותית בתיפקודי הריאות כבר אצל מעשנים צעירים (א. מלצר [הערה 1] פרק ה' סוף סעיף 1). אולם מאחר וקיימת רורכה תיפקודית במערכת הנשימה לוקח זמן עד הופעת סימני מחלה (כגון ברונכיטיס כרונית). "וסימני מחלה מופיעים כאשר הפגיעה היא קשה וכבר הרסה חלק ניכר מהרורכה התיפקודית" (א. מלצר שם). כאשר הרורכה התיפקודית של הריאה כבר פגועה, קיימת סכנת חיים בכל התפתחות של דלקת דרכי הנשימה, משום שהנזק הנגרם ע"י דלקת הריאות עלול לפגוע בתיפקוד החיוני של הריאות חסרות הרורכה התיפקודית.

50. אגרות משה, יו"ד חלק ב', תשובה מ"ט.

51. שבת קכ"ט, נדה ל"א.

52. ראה א. מלצר שם (הערה 1), פרק ה'.

53. באלול תשמ"ב שמעתי מהגר"א נבנצל שליט"א ש מסרו לו כי הגר"מ פיינשטיין חזר בו מדבריו לגבי הפחתת חומרת איסור העישון עקב הכלל של שומר פתאים ה'. ולעצם הענין כתב הגר"א נבנצל (להלן עמ' 261) "לענ"ד לא שייך שומר פתאים כדבר דאנן סהדי דאין רצונו יתברך לשמור". וכן כתב כבר בעל הציץ אליעזר שליט"א (הערה 23). כמו כן ראה נועם, כרך כ"ג (ירושלים תשמ"א) בשער הלכה עמ' רכ"ג, שם הובא תקציר מתשובת האגרות משה הנ"ל, ובהמשך הדברים הוסיף עורך המדור הרב ז.ד. סלונים את הדברים הבאים: "אמנם במקרים רפואיים שנערכו לאחרונה, שהוכיחו בעליל שיש סיכון רב בעישון, יצאו הרבה רבנים וגדולי תורה באזהרה להקפיד בזה משום מצות ונשמרתם לנפשותיכם."

תמותה הנגרמת ישירות כתוצאה מהעישון⁵⁴. וראה מה שכתב לאחרונה הגר"מ פיינשטיין שליט"א לגבי עישון בבית המדרש, שהגדיר את פעולת המעשן כ"מזיק בידים ממש"²².

גם הגר"מ פיינשטיין עצמו בשנת תשל"ג (1973) כתב תשובה הנוגעת לאיסור עישון סמים⁵⁵. בדבריו שם הביא מספר נימוקים לקביעתו שעישון זה הוא מן "האיסורים החמורים" ו"פשוט שהוא דבר אסור מכמה עיקרי דינים שבתורה". ונימוקיו הם⁵⁶:

חדא שהוא מקלקל ומכלה את הגוף,
ואף אם נמצאו אנשים בריאים שלא מזיק להם כל כך –
אבל מקלקל הוא את הדעת ...
ועוד שהוא גורם תאוה גדולה
אשר הוא יותר מתאות אכילה וכדומה...
וכ"ש שאסור להביא עצמו לתאוה גדולה עוד יותר
ולדבר שליכא שום צורך להאדם בזה שהוא אסור.
ואף שלמלקות נימא שאין עונשים מן הדין,
מ"מ לאיסורא ודאי עובר על לאו זה ...
סוף דבר
שהוא פשוט וברור שהוא מאיסורים חמורים,
וצריך להשתדל בכל היכולת
להעביר טומאה זו מכל בני ישראל
ובפרט מאלו שלומדים בישיבות."

המעייין יבחין מיד שנימוקים אלו נוגעים במלואם גם לגבי איסור עישון מוצרי טבק.

ואכן בזמן האחרון החלו להתפרסם פסקי הלכה האוסרים באופן מפורש את העישון מן הדין ומן התורה⁵⁷. האחרון שבהם הינו הגר"א וולדינברג⁵⁸, שכתב במפורש:

54. ראה להלן עמ' 258, ממצאים על מספר נפגעי העישון בארה"ב.

55. הכוונה שם לסמים "רכים" כגון "חשיש (מאראוואנא)".

56. אגרות משה, יו"ד חלק ג', סי' ל"ה.

57. אמנם הגרש"ז אויערבך שליט"א כתב שאין לקבוע איסור על העישון אלא רק דין "ראוי שלא לעשן" ונימק זאת "שהרי כתב הרמב"ם בהל' דעות (פ"ד) על כמה מיני מאכל שהן רעים ביותר והרי הם לגוף כמו סם המות, ואפי"ה כתב [הרמב"ם] 'וראוי לאדם שלא לאוכלן לעולם' ולא כתב לשון איסור". (לב אברהם, ח"ב, ירושלים תשל"ח, עמ' י"ז; הובא בנשמת אברהם, או"ח תקי"א ס"ק א'). אכן מתוך הנימוק משמע האיסור עם השתנות הידע הרפואי, שכן כיום אין שום ספק שסכנת העישון עולה אלפי מונים על הנוזקים הבאים מאותם מאכלים לא בריאים שאליהם התייחס הרמב"ם. וברור שגם לדעת הרמב"ם מי שאוכל סם המות ממש עובר באיסור תורה של ונשמרתם לנפשותיכם (ראה הערה 7 לעיל), בנוסף לאיסור של איבוד עצמו לדעת שהוא כלול באיסור רציחה החמור ביותר. ואם כן הממצאים הרפואיים צריכים לקבוע האם דומה העישון

”בסיכומם של דברים, זאת תורת העולה מדברינו להלכה כי שפיר יש מקום לאסור העישון על פי דין תורה“.
 וקדם לו הגרש"ד הלוי בספריו עשה לך רב שסיכם את דבריו⁵⁹:
 ”ולכן ברור ופשוט לעניות דעתי שיש איסור בעישון“.

האם יש בעישון איסור של גרם רציחה?

הפוסקים שאסרו את העישון עד כה קבעוהו כדרגת איסור של מצות עשה מן התורה (ונשמרתם מאד לנפשותיכם⁶⁰) בתוספת איסור לא־תעשה מדרבנן⁶¹. עם גילוי הממצאים החדשים על סוגי הרעלים המצויים בעשן הסיגריות, אשר רעילותם והשפעתם המסרטנת הוכחה גם בחיות ניסוי⁶², מתעוררת השאלה העקרונית: האם יש בעישון הסיגריות עבירה על האיסור החמור של גרם רציחה? מאחר וגם גרם רציחה הינו איסור שיש בו עונש מיתה⁶³, כשאיסור הרציחה החמור קיים גם ברצח עצמי⁶³, הרי שלתשובה חיובית יש השלכות חד־משמעיות לכל מעשן או המסייע לחברו לעשן.

בנושא דומה דן הרב אביגדור נבנצל שליט"א, ומסקנתו⁶⁴ שתרופות המקצרות את חייו של חולה, נתינתן כרוכה באיסור רציחה אם אין היתר מיוחד לנתינתן. ואם כן, כ"ש שהרעלה ע"י עישון המקצרת ודאי את החיים⁶⁵ תהיה אסורה לפחות משום גרם רציחה, והמעשן עובר על לאו של "לא תרצח" בנוסף לשאר האיסורים הכרוכים בעישון, הן איסורי תורה והן איסורי דרבנן.

ד. סיכום

מתוך הסקירה עולים הדברים הבאים:

1. בכל הדורות, הן בתקופת הפנייה הושע הן בתקופת החפץ־חיים והן

להרעלה ממושכת או רק לא־יזוהירות בכמה מיני מאכלים רעים (ראה מראי מקומות בהערה 1).
 (ולגבי נימוקים מסוג שונה שהובאו נגד קביעת האיסור באופן מוחלט, יש לשאול: האם במקום פיקוח נפש חולקין כבוד וכו').

58. בעקבות קבלת מידע רפואי מד"ר אלי יוסף שוטהיים. הדברים פורסמו בעתון המחנה החרדי, ב"אסיא" ובציץ אליעזר חלק ט"ו (הערה 23 לעיל).

59. עשה לך רב, חלק ב', שאלה א', וראה עוד בחלק ג', שאלה י"ח.

60. ראה הערה 7 לעיל.

61. על פי הרמב"ם, הל' רוצח ושמירת נפש, פרק י"א, הלכות ד'־ה'.

62. ראה ב. הרשקוביץ, עישון וסרטן — רקע רפואי, שם (הערה 1) וא. מלצר, שם, פרק ג'.

63. רמב"ם, הל' רוצח, פ"ב, הלכה ב', "... עוון הריגה בידו וחיוב מיתה לשמים".

64. לקרא"ה כה-כו (כך ז', חוברת א-ב), סיון תש"ם, עמ' 39-41; ספר אסיא ד', עמ' 260-262. ויש לקרוא את דבריו בעיון רב מאחר ודן בסוגיא בקיצור נמרץ, וסמך גם על מה שכתב בחוברת "בציחק יקרא" סי' נ"ז.

65. כיום ברור שעישון מקצר את החיים (בניגוד לנושא הנידון בדבריו של הרב נבנצל ב"אסיא" שם, שקיימת מחלוקת בין הרופאים אם אותן תרופות אכן מקצרות את החיים), כמצויין בהערה 1, ואם כן לכאורה צריך להיות מותר לחלל שבת כדי להציל אדם מסכנת התמכרות לעישון (אף שמציאות מעין זו איננה מצויה, ואכמ"ל).

- בתקופתנו אנו יש למציאות הרפואית⁶⁶ השלכה מיידית על הלכות עישון.
2. יש להיזהר מהסקת מסקנות חפוזות מפסקי הלכה שניתנו לפני שהתבררו סכנות העישון במלואן, ועם גילוי הממצאים החדשים יש להביאם לידיעת פוסקי הדור בצורה המוסמכת והברורה ביותר.
 3. דיני עישון מסתעפים הן לדינים הנוגעים למצוות שבין אדם לחברו⁶⁷ והן לדינים הנוגעים למצוות בין אדם למקום⁶⁸.
 4. חומרת איסור העישון תלויה באופן ברור במידת הנזק הנגרם ע"י העישון ובמנגנון הפגיעה. ככל שהנזק ישיר יותר והרסני יותר, אזי חומרת איסור העישון עולה. מאיסור דרבנן, דרך "איסור עשה" מן התורה, עד לאיסור החמור של הדבר הששי – "לא תרצה"⁶⁹.
 5. הממצאים המדעיים החדשים¹ נוטים בעליל לכיוון ההחמרה שבסעיף 4, ודעתם של הרופאים, כולל רופאים בני תורה ויראי שמים⁷⁰, הינה ברורה וחד-משמעית.
 6. אין ספק שכל אדם אשר יראת ה' בלבבו חייב לעשות כל מאמץ ולהימנע מעוון העישון והסיוע לו.

66. הנמסרת לפוסקי ההלכה ע"י הרופאים והחוקרים.
67. כגון הרחקת נזיקין.
68. הן בימים טובים והן בימות החול.
69. אם המעשן אכן עובר גם על לאו דלא תרצה (על פי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ב דגם כגום רציחה איכא לאו דלא תרצה) וכמבואר בסוף פרק ג' לעיל, אזי תהיה נפ"מ לדינא לגבי פסול עדות. על פי המבואר בשו"ע חו"מ סי' ל"ד סע' ב' (ראה נתה"מ שם במשה"א ס"ק א') המעשן היודע על נזקי העישון וממשיך לעשן, יהיה פסול לעדות, וכן אסור לעד כשר היודע באיסורו של זה להצטרף ולהעיד עמו, כמבואר בסעיף א' שם. וא"כ לכאורה ראוי להדר בעדי קידושין ולהקפיד שלא יהיו מן המעשנים בזמן הזה. ועל זה כתב לי הגר"א נבנצל שליט"א: "על מה שכתב מר לענין פסול עדות תמהתי לכאורה דהא אכתי לא נשלמה העבירה. ושוב נזכרתי במה שכתבתי במחברת הרצ"ב... ד"ה והנלע"ד [ראה להלן עמ' 261. מ.ה.]. ולפי"ז באמת כבר נשלמה עכ"ל. (ונראה על פי זה לבאר את דברי הרמב"ם פ"ב מרוצח ה"ב, שכלל הורג עצמו בכלל חייבי מיתה בידי שמים "ואין בהם מיתה בית דין" משמע שאלו היה חיוב מיתה בית דין בהורג עצמו, היה ניתן לדון אותו בב"ד של מטה, וזה יתכן לכאורה רק במקצו ימיו שנשלמה העבירה אך עדין הוא חי שלם לכל דבר וניתן לדונו אילו היה חייב).
70. ראה, למשל, נשמת אברהם, או"ח, תקי"א ס"ק א', ד"ה ולדעת הברורה של הרפואה.